

## **РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЧІКУВАНЬ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

### *Анотації*

***Попович Ігор Степанович. Роль соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості.***

*У статті висвітлено результати дослідження соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості. Підкреслено значення і показана роль соціально-психологічних очікувань як одного з найважливіших та маловивчених психологічних феноменів, вплив якого позначається на всіх етапах професійного становлення та розвитку особистості.*

***Ключові слова:*** соціально-психологічні очікування, професійне становлення, професійний розвиток, аморфна оптація, оптація, професійна підготовка, професійна адаптація, первинна професіоналізація, вторинна професіоналізація, професійна майстерність.

***Popovitch Igor Stepanovitch. Social and psychological expectation – basic psychological mechanism of self-regulation of person’s behavior.***

*The article submitted the study of social and psychological expectations as a basic psychological mechanism of self-regulation of person’s behavior. It was investigated regulatory, mediation, corrective and orientation functions, lit the psychological content of socio-psychological expectations in the context of self-regulation of person’s behavior.*

***Key words:*** social and psychological expectations, regulative functions, mediating function, corrective function, orientation function, psychological

*mechanism, self-regulation of person's behavior.*

**Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями.** Впродовж останніх десятиріч наша держава розвивається в умовах постійного реформування, що охопило всі сфери суспільного життя: політику, економіку, культуру, ідеологію, освіту і науку. Якісно нова соціально-психологічна ситуація, що склалася у професійній підготовці молодих спеціалістів, зумовлена складністю та суперечністю перебігу процесів політичного, економічного, суспільного і духовного життя. Для розв'язання актуальних проблем сьогодення, які ставить перед вузами, середніми спеціальними закладами освіти та професійно-технічними училищами держава, першочерговості набуває питання розвитку національної освіти, спроможної забезпечити Україну високоосвіченими, інтелігентними, соціально зрілими та творчо спрямованими фахівцями, компетентними спеціалістами середньої ланки та кваліфікованими робітниками. Нашій державі потрібні не просто дипломовані фахівці, їй потрібні психологічно компетентні професіонали, здатні спільно з групою розв'язувати завдання, прогнозувати перебіг подій, вміти миттєво реагувати на зміни сьогодення, оперативно діяти в екстремальних ситуаціях, впроваджувати інноваційні, прогресивні технології.

У контексті цих завдань закономірним є посилення уваги сучасної освіти до вивчення соціально-психологічної теорії, дослідження суб'єктивної реальності людини. Особливе місце в цих дослідженнях посідають соціально-психологічні очікування, що здійснюють інтеграційний та регулятивний вплив на змістові характеристики міжособистісної взаємодії малої групи. Проблема оптимізації соціально-психологічних очікувань в міжособистісній взаємодії у навчальній групі набула особливої актуальності в умовах демократичних перетворень, що відбуваються в Україні. Очікування випускників середніх та неповно

середніх загальноосвітніх шкільних закладів іноді не збігаються з реаліями взаємин у навчальних групах вузів, середніх спеціальних закладів і професійно-технічних училищ, які готують фахівців вузької спеціалізації та мають чітко регламентований статут, що, в свою чергу, породжує додаткові конфлікти, невідповідність між очікуваним та реальним перебігом подій зокрема та результатом в цілому. Окрім того, демократичне суспільство висуває нові вимоги до комунікативних вмінь фахівців, їх толерантності, здатності до саморегуляції тощо, які розвиваються у тому числі, й через оптимізацію соціально-психологічних очікувань студентів та учнів в міжособистісній взаємодії навчальної групи.

Дослідження соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості продовжує наукові пошуки автора [7], і є спробою підкреслити значення і показати роль соціально-психологічних очікувань як одного з найважливіших та маловивчених психологічних феноменів, вплив якого позначається на всіх етапах професійного становлення та розвитку особистості.

Здійснивши низку наукових пошуків, пов'язаних із соціально-психологічними очікуваннями як базовим психологічним механізмом саморегуляції поведінки особистості, впливом соціально-психологічних очікувань на ефективність міжособистісної взаємодії, особливостями людських взаємин, наш науковий інтерес привернули соціально-психологічні очікування у професійному становленні та розвитку особистості. Виникла нагальна необхідність розібратися, яке мають значення, посідають місце і відіграють роль соціально-психологічні очікування у виборі професії, професійній підготовці, адаптації на робочих місцях, на етапах професіоналізації та досягненні професійної майстерності.

Наукові джерела містять багатий емпіричний матеріал про психологічні особливості професійного становлення та професійного

розвитку особистості. Знаходимо наукову літературу, в якій приділялася увага дослідженню чинників, що сповільнюють та перешкоджають професійному розвитку особистості. Зусилля науковців зумовлювались прагненням підвищити ефективність праці людини, зробити її надійною, безпечною та творчою. Є низка досліджень про чинники, які сприяють професійному становленню та розвитку особистості, так і перешкоджають, у результаті чого фахівець може отримати емоційне вигорання чи професійну деформацію, що може закінчитися навіть професійною деградацією людини. Однак, на наш погляд, психологічний зміст, механізми та функції соціально-психологічних очікувань, потребують скрупульозного дослідження в контексті професійного становлення та розвитку особистості. У науковій літературі відстежуємо, що науковці торкаються проблеми соціально-психологічних очікувань, зачіпають деякі її аспекти, але ґрунтовних наукових досліджень про такий важливий феномен як соціально-психологічні очікування майже немає. З соціально-психологічними очікуваннями людина повсякчас зв'язана, починаючи не тільки з вибору професії чи інших етапів її становлення як фахівця-професіонала. У повсякденному житті їй завжди хотілося зазирнути в майбутнє, передбачити, спрогнозувати перебіг подій. Кожна людина на щось сподівається, надіється, чогось очікує, чекає. Очікуваннями, сподіваннями наповнена кожна мить людських взаємин, стосунків, конфліктів та людського буття загалом. З роботою, професійним зростанням людина пов'язує добробут сім'ї, своє майбутнє, «завтрашній день», свій «слід на землі». Соціально-психологічні очікування – це проєкції в майбутнє, орієнтири, які не дозволяють їй заблукати у вирі людського буття і допомагають знайти себе.

З огляду на висвітлені міркування, очевидно є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми дослідження.

**Мета роботи** полягає у дослідженні соціально-психологічних очікувань як одного з найважливіших та маловивчених психологічних феноменів, вплив якого позначається на всіх етапах професійного становлення та розвитку особистості.

У дослідженні ми спираємося на **праці, які присвячені проблемі професійного становлення та розвитку особистості, розвитку особистості як суб'єкта самоактивності, соціально-психологічним очікуванням:** К.Абульханова-Славська, С.Безносів, М.Бобнева, М.Боришевський, Р.Грановська, К.Гуревич, Е.Зеєр, Є.Климов, І.Кон, Л.Корнеєва, Г.Костюк, А.Маркова, В.Мерлін, С. Рубінштейн, М.Савчин, В.Татенко, Т.Титаренко, О.Тишковський, С.Тищенко, Т. Шибутані.

**Наукова новизна** полягає у тому, що предметом нашого дослідження є психологічний зміст соціально-психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості. Є спроба показати роль соціально-психологічних очікувань, починаючи з формування професійних інтересів та намірів, професійної підготовки до досягнення особистістю професійної майстерності, тобто впродовж всіх стадій професійного становлення особистості.

Дослідження соціально психологічних очікувань у професійному становленні та розвитку особистості, має вагоме **теоретичне значення**, оскільки отримані наукові результати дають можливість визначити роль соціально-психологічних очікувань, глибше пізнати психологічні умови реалізації соціально-психологічних очікувань на стадії вибору професії, у професійній підготовці, адаптації на робочих місцях та інших стадіях становлення особистості. Також теоретичне значення полягає у з'ясуванні психологічних детермінант професійного розвитку особистості. Звісно, дослідження масштабне, вимагає часу, неабияких зусиль, тому наша наукова стаття – це тільки спроба підкреслити значущість запропонованої проблематики, визначити орієнтири майбутніх наукових пошуків.

**Практична значущість** полягає у розв'язанні нагальних завдань психології професійного розвитку особистості, вивченні психологічних умов реалізації соціально-психологічних очікувань, що має вагоме значення у налагодженні ефективної співпраці, сприяє досягненню високих показників в будь-якій діяльності особистості. Отримані результати дослідження можуть бути використані психологами, психологами-профконсультантами, педагогами, службами по роботі з персоналом на підприємствах, соціальними працівниками для вивчення професійного становлення та розвитку особистості, як в науковому плані, так і під час організації навчально-виховного чи виробничого процесу. Також результати будуть цікаві тим, хто вивчає людину як феномен світу та процес становлення її як унікальної і самодостатньої особистості.

Початок XXI століття характеризується закономірним посиленням уваги сучасної соціально-психологічної теорії до дослідження суб'єктивної реальності людини, до розвитку особистості як суб'єкта самоактивності. З одного боку спостерігаємо відродження національної самосвідомості та національної ідентифікації, формування громадянського суспільства, а з іншого – все більше прагнення до уніфікації та глобалізації не тільки економіки, але й культурного простору, типу державного устрою, навіть психологічного складу найрізноманітніших націй, етносів, народів. Соціально-економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовлюють висунення нових вимог до особистості фахівця.

Професійний розвиток людини став предметом дослідження психологів ще на початку минулого століття. Останнім часом в зарубіжній психології отримала поширення концепція поліваріантної кар'єри. Її основні положення полягають в наступному: професійна біографія кожного працівника визнається унікальною та неповторною; динаміку професійного розвитку визначають кар'єрні цикли, кожен із яких складається з міні-стадій професійного становлення; переходи від однієї

стадії до іншої супроводжуються короткими, але інтенсивними періодами навчання, підвищення кваліфікації; професійна успішність забезпечується рівнем розвитку метавмін, так званих компетенцій.

У 80-х рр. проблема професійного розвитку досліджувалася за такими напрямками: професійне становлення; формування професіоналізму і професіоналізація суб'єкта діяльності; професійне самовизначення особистості. У дослідженнях чітко простежується суб'єктно-діяльнісний підхід, важливе значення відводиться активності самої особистості – сценаристу свого успішного професійного становлення. У якості механізмів, що спряли професійному становленню та розвитку особистості, науковці розглядають саморегуляцію, саморозвиток, самоорганізацію. Диференціювання на етапи, стадії, періоди здійснюється за різними критеріями: за рівнем виконання діяльності, соціальною ситуацією, провідною діяльністю, рівнем професіоналізму.

Дослідження чинників, що сповільнюють та перешкоджають професійному розвитку, зумовлювалось прагненням підвищити ефективність праці людини, зробити її надійною, безпечною та творчою. Врахування індивідуально-психологічних особливостей людини зводилося до профвідбору та створення індивідуального стилю діяльності (І.Бандурка, П.Гончарук, К.Гуревич, Є.Климов, В.Мерлін).

Досліджувалися чинники, що негативно позначаються на професійному розвитку особистості: несприятлива соціально-економічна ситуація, низька організаційна культура праці, відсутність стійкого соціально-професійного інтересу до змісту трудової діяльності, недостатній рівень розвитку здібностей, професійно важливих рис, психофізіологічних властивостей.

Психологи зазначають, що професійний розвиток супроводжується періодами регресу, дезадаптації, стагнації, кризами, деформаціями, а в

окремих випадках і професійною деградацією людини (О.Андрієнко, С.Безносів, Р.Грановська, Л.Корнеєва, А.Маркова).

Аналізуючи причини, що перешкоджають професійному розвитку людини, А. Маркова вказує на віковий аспект і пов'язане з ним старіння, професійні деформації, професійну втоми, емоційне вигорання, монотонію, тривалу психічну напруженість, зумовлену складними умовами праці, а також на кризи професійного розвитку.

А.Філіппов, аналізуючи психологічні механізми реалізації нововведень, виокремлює декілька типів психологічних бар'єрів: організаційно-психологічні, соціально-психологічні, когнітивно-психологічні та психомоторні. Психологічні бар'єри безумовно зумовлюють виникнення конфліктних ситуацій, викликають психічну напруженість, незадоволеність змістом праці, досягнутими результатами, організацією бізнес-процесів, управлінським складом організації.

Виходячи з аналізу наукової літератури та власних наукових пошуків, можемо констатувати, що професійний розвиток – це не тільки вдосконалення, але й руйнування, виникнення негативних тенденцій та розвиток професійно небажаних новоутворень. Але й ті ж самі психологічні бар'єри, можуть бути необхідним чинником, що забезпечує, активізує, виступає рушійною силою розвитку діяльності, а відповідно, і особистості (Р.Шакуров). Психологічні бар'єри можуть як сповільнювати, так і сприяти професійному розвитку особистості, вони є тією «перешкодою», яку необхідно долати на етапах професійного становлення особистості.

Під «професійним становленням особистості» розуміємо особистісні новоутворення в результаті опанування професії, які характеризуються індивідуальним, своєрідним шляхом особистості, починаючи з формування уявлень про професію та професійні наміри до завершення професійної біографії. Таким чином, професійне становлення охоплює



весь онтогенез людини, звісно, якщо людина не змінює впродовж життя професії. Але внаслідок швидких темпів розвитку деяких галузей народного господарства, нестабільної політичної, соціально-економічної ситуації, безробіття, трудових міграцій, значна частина людей змушена впродовж трудового життя опанувати низку професій, повторюючи стадії професійного становлення.

Розкриємо зміст філософських категорій «становлення» та «розвиток». Розвиток – процес, в результаті якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. Становлення відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого, як взаємоперетворення протилежних і разом з тим взаємопов'язаних моментів розвитку – виникнення і зникнення; процес виникнення, утворення чого-небудь у сукупності характерних ознак і форм; формування когось, чогось у процесі розвитку. Таким чином, розвиток передбачає становлення. Досягнення на етапі розвитку супроводжуються певними змінами, тобто виникненням новоутворень, а саме їхнім становленням, що є переходом кількісних змін у якісні. На наш погляд, професійне становлення є якісною складовою професійного розвитку особистості. Як зазначає Т.Титаренко, розвиток особистості поєднує в собі всі процеси становлення, всю сферу можливого: і плани, і перспективи, і надії, і мрії, і бажання, і побоювання, і страхи, і відчуття загрози [10]. Щоб підкреслити значущість проблеми соціально-психологічних очікувань, ми досліджуємо їх у професійному становленні та розвитку особистості.

Проблема вибору професії, планування кар'єри посіли важливе місце у вітчизняній науці. Психологічна наука виходила з того, що вона повинна надати якомога точну оцінку індивідуально-психологічних особливостей індивіда, з точки зору схильності до того чи іншого виду діяльності, рекомендації, які йому допоможуть зосередитись на сферах діяльності, що

є найперспективнішою для суспільства. При цьому вважається, що всі види діяльності рівною мірою є доступні та привабливі для індивіда.

Керуючись такими рекомендаціями, індивіду, почасти, важко було здійснити правильний вибір, уникнути помилок, оскільки рекомендації найменше враховували соціальну складову поведінки індивіда в процесі вибору. Також бажаність вибору залежить від статусу професії, привабливості для індивіда стилю поведінки, пов'язаного з обраною професією, а не тільки від наявності у нього деяких професійних рис. Також вибір залежить від реальної доступності професії у суспільстві. Всі ці процеси зумовлені соціально-психологічними чинниками. Тому роль соціально-психологічних очікувань індивіда і суспільства очевидна й знаходиться у взаємозумовленому зв'язку. Оптант, обізнаний із соціальними змінами, новими видами діяльності, тенденціями розвитку ринку праці, здатен миттєво реагувати, здійснюючи вибір бажаної діяльності. Соціально-психологічні очікування через постійну апробацію соціальних змін коригуються. Спочатку на рівні когнітивної складової, а когнітивна складова безумовно знаходиться в органічному зв'язку з емоційно-ціннісною та конативною складовими, що свідчить про те, що будь-які зміни причинно-зумовлені. Ця єдність спонукає працювати таким складний соціально-психологічний механізм аналізу і синтезу соціально-психологічної реальності, як соціально-психологічні очікування. Неправильно обрана професія негативно позначається не тільки на самооцінці та рівні домагань індивіда, а й може стати причиною пригніченого стану, депресії, психологічної кризи, прискорити процеси професійної деформації.

Важливою складовою професійного розвитку особистості є професійне навчання. Під професійним навчанням особистості працівника розуміємо процес цілеспрямованого формування у нього спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмій, що дають змогу підвищувати

ефективність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, опановувати нові види професійної діяльності, що поєднує первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва. У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), Національній доктрині розвитку освіти (2002), Законі України про професійний розвиток працівників (від 12.01.2012 № 4312-VI) підкреслюється значущість професійного розвитку та становлення особистості. Метою державної політики у сфері професійного розвитку працівників є підвищення їх конкурентоспроможності, відповідно до суспільних потреб, шляхом ефективного використання праці роботодавцем та забезпеченні досягнення належного професійного рівня працівниками. Вихідними принципами здійснення державної політики у сфері професійного розвитку є: доступність професійного розвитку працівниками; вільний вибір роботодавцем форм і методів забезпечення професійного розвитку працівників з урахуванням специфіки їх роботи; врахування інтересів роботодавця та працівника; безперервність процесу професійного розвитку працівників.

Неперервна освіта – стрижнева складова професійного становлення та розвитку особистості. У галузевій концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (Наказ МОН №1176 від 14.08.2013) зазначається, що постійне вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників зумовлене зміною ролі людини у сучасному світі, баченням ідеалу освіченості людини та висуванням нових вимог до якості людського капіталу відповідно до культурно-духовних, суспільно-економічних і технологічних трансформацій, а також чисельних викликів глобального, європейського, національного, регіонального та місцевого рівнів. Підготовка та підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників

розглядається у цьому контексті як важлива передумова, що забезпечує проведення модернізації освіти на основі осмислення національного та зарубіжного досвіду.

Неперервна освіта – це процес особистісного, соціального і професійного розвитку індивіда впродовж його життя, що здійснюється з метою вдосконалення якості життя як окремих індивідів, так і їхніх спільнот.

Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань є важливим складником в системі підготовки фахівців. Отримані знання, навички конструктивної міжособистісної взаємодії, вміння планувати, прогнозувати перебіг подій, поєднувати толерантність і вимогливе ставлення до учасника взаємодії, узгоджувати власні дії з діями інших членів, зокрема навчальної групи, виробничого колективу – позитивно впливають на рівень сформованості саморегуляції, підвищують психологічну готовність молодого фахівця, сприяють стабілізації соціально-психологічного клімату на майбутніх робочих місцях. Від узгоджених дій членів міжособистісної взаємодії, може залежати не тільки результат виконання завдання, розкриття злочинів, ефективність військових операцій, але й в екстремальних, складних умовах – життя кожного учасника взаємодії чи конфлікту зокрема.

Стрижневу роль відіграють соціально-психологічні очікування на стадіях первинної та вторинної професіоналізації й професійної майстерності, виступаючи базовим психологічним механізмом саморегуляції поведінки. Через регулятивну, посередницьку, коригувальну та орієнтувальну функції соціально-психологічні очікування сприяють становленню фахівця-професіонала.

Регулятивна функція соціально-психологічних очікувань – це здатність індивіда аналізувати свій внутрішній світ і на цій основі формувати відповідні регулятивні системи. Регулятивні системи змінюють

сприйняття й ставлення як до самого себе, так і до оточуючих, і позначаються на змістових та динамічних характеристиках рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань людини. Високий рівень сформованості соціально-психологічних очікувань сприяє досягненню професійної майстерності індивіда та його особистісної самореалізації, забезпечує розвиток особистості як суб'єкта самоактивності.

Аналіз результатів дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

Бажаність вибору професії залежить від доступності професії у суспільстві, статусу, її привабливості для індивіда стилем поведінки, що пов'язаний з обраною професією, а не тільки від наявності у нього необхідних професійних рис. Всі ці складові мають соціально-психологічний контекст. Тому роль соціально-психологічних очікувань індивіда і суспільства очевидна, й знаходиться у взаємозумовленому зв'язку.

Оптанти, обізнані із соціальними змінами, новими видами діяльності, тенденціями розвитку ринку праці, здатні миттєво реагувати, здійснюючи вибір бажаної діяльності. Соціально-психологічні очікування через постійну апробацію соціальних змін коригуються. Спочатку на рівні когнітивної складової. Когнітивна складова знаходиться в органічному зв'язку з емоційно-ціннісною та конативною складовими. Ця єдність носить причинно-наслідковий зв'язок, що спонукає працювати таким складним соціально-психологічним механізмом аналізу і синтезу соціально-психологічної реальності, як соціально-психологічні очікування.

Соціально-психологічні очікування відіграють стрижневу роль на стадіях первинної, вторинної професіоналізації та професійної майстерності, виступаючи базовим психологічним механізмом саморегуляції поведінки. Через регулятивну, посередницьку, коригувальну та орієнтувальну функції соціально-психологічні очікування сприяють

становленню фахівця-професіонала, забезпечуючи розвиток особистості як суб'єкта самоактивності.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Пер. с англ. М.Б.Гнедовский, М.А.Ковальчук. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
3. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Наука, 1978. – 311с.
4. Боришевський М.Й. Особистість у вимірах самосвідомості. – Суми: Еллада, 2012. – 608с.
5. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития: учеб. пособие для студ. вузов/ Э.Ф.Зеер. – М.: Академия, 2006. – 240с.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608с.
7. Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах. – Херсон: ВАТ ХМД, 2009. – 240с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Изд-во Питер, 2000. – 712с.
9. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280с.
10. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376с.
11. Шибутани Т. Социальная психология. Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов н/Д: Феникс, 2002. – 544с.